

Вікові особливості четвертого року життя

На четвертому році життя дитини відбуваються істотні зміни в її характері, перебігу психічних процесів, діяльності, стосунках з оточенням тощо. Це — період формування активного інтересу до людини та її взаємин з іншими.

За перші три роки життя дитина проходить величезний шлях у своєму розвитку і готова піднятися на новий щабель дитинства. Четвертий рік життя у періоді дошкільного віку називають молодшим дошкільним. Саме тут закладаються ті основи, які згодом визначатимуть рівень дошкільної зрілості дитини. Проте для цього дитина має пройти тривалий шлях у своєму розвитку.

Особливості комунікативно-мовленнєвого розвитку

На четвертому році життя стрімко розвивається мовлення дитини, що проявляється в:

- збільшенні обсягу як пасивного, так і активного словникового запасу дитини (не лише кількості іменників та дієслів, а й інших частин мови);
- виявленні особливого інтересу і чутливості до слова (уважне прислуховування до нових слів, усвідомлення звукового складу мовлення та елементів граматичної будови);
- прагненні правильно вимовляти слова, вільно будувати прості речення.

У молодшому дошкільному віці для дитини вкрай важливо чути досконале мовлення дорослого — партнера по діяльності. Для дитини четвертого року життя легше що-небудь зробити, аніж розповісти про зроблене. Словесне мислення у неї ще не розвинене, вона не вміє виконувати завдання подумки (у внутрішньому плані). Звідси і виникає протиріччя між тим, що дитина робить у процесі розв'язання завдання, і тим, як вона пояснює свої дії.

Емоційна форма спілкування дитини з дорослим, що формується на першому році життя, не втрачає свого актуального значення для розвитку мовленнєвої діяльності впродовж усього дошкільного дитинства. Особливо актуальна ця форма спілкування і взаємодії в молодшому дошкільному віці, бо

відбувається якісне ускладнення форм та способів комунікації, що супроводжує усі види діяльності дитини в дитячому садку та сім'ї.

Психічні досягнення емоційного контакту є такими:

- орієнтування на людину;
- комунікативна спрямованість;
- комунікативна активність;
- індивідуалізація і різноманітність експресивно-мімічних способів взаємодії.

Базові досягнення комунікативно-мовленнєвого розвитку особистості слід розглядати як вікову норму для дитини четвертого року життя, оскільки вони визначають подальший розвиток здатності дитини до:

- мовної взаємодії; співробітництва;
- міжособистісної координації дій у різноманітних ситуаціях життєдіяльності.

Характерною особливістю дитини молодшого дошкільного віку є поява нової форми спілкування з дорослим — пізнавальної, що розвивається у спільній з дорослим діяльності, зокрема у:

- гри;
- експериментуванні з предметами;
- конструюванні.

Особливості розвитку пізнавальної сфери

У процесі гри, малювання чи конструювання дитина ознайомлюється з властивостями предметів, розвиваються її сприймання, мислення, уява тощо. У молодшому дошкільному віці пізнавальний розвиток відбувається в таких напрямках:

- розширення способів і засобів орієнтування в навколишній дійсності;
- збагачення змісту уявлень і знань про навколишній світ.

Сенсорний розвиток

Основою розвитку відчуттів і сприймання у дитини є її дійові зв'язки з предметним світом, завдяки яким вдосконалюється аналітико-синтетична діяльність її аналізаторів. Ці зв'язки певною мірою скеровує дорослий. Дитина навчається більш тонко відчувати і розрізняти ознаки і властивості предметів і

явищ. Це стосується усіх без винятку відчуттів, особливо зорових, слухових, дотикових і кінестетичних. Розвивається предметне сприймання, на якому базується здатність дитини орієнтуватися в просторі предметного світу.

Здатність сприймати предмет як окрему цілісність зі своїми кольором, формою, величиною поступово формується в дитини на основі її досвіду оволодіння діями. Якщо на третьому році життя рука була провідним органом пізнання предметного світу, то в дошкільному віці око починає досліджувати об'єкт за допомогою схожих на ручні дії, але вже на відстані, тобто формуються перцептивні дії. У предмета з'являється своє «обличчя», а згодом і своє «ім'я» [слово-назва], що допомагають впізнати його серед інших, хоча слово-назву і предмет дитина ототожнює.

На четвертому році життя у дитини розвивається здатність:

- розрізняти предмети за зовнішніми ознаками;
- орієнтуватися в просторі, звуках, смаках, властивостях предметів на дотик;
- віднаходити такий самий предмет за визначеною ознакою — сенсорними еталонами кольору, форми, величини.

Дитина четвертого року життя дедалі досконаліше і точніше диференціює кольори за яскравістю і насиченістю. Розрізняти кольори їй значно простіше, аніж називати їх або відбирати за назвою. Найлегше дитина відбирає червоний колір, а найгірше — фіолетовий. Також вона погано розрізняє відтінки кольорів. Для неї вони ще не мають суттєвого значення. Та й колір в цілому не є для дитини четвертого року життя певним сигналом.

Навіть та дитина, яка розрізняє майже всі спектральні кольори і називає їх відтінки, під час розмальовування часто не надає значення кольоровим відтінкам. Вона може розфарбувати собаку або ведмедя синім кольором, а качку — червоним чи жовтим. І тільки запитання, чи буває синій собака, змушує дитину замислитися та змінити колір.

Отже, знаючи особливості сприймання кольорів дитиною, дорослий має стежити, наскільки правильно вона користується ними. Спонукаючи дитину критично подивитися на розмальовану нею картинку, дорослий привчає її

відтворювати в пам'яті образи знайомих предметів і звертати увагу на зовнішній вигляд кожного з них, зокрема на колір. Поступово дитина починає помічати кольори та відтінки навколишніх предметів як певні сигнали.

Розвиток чутливості до кольорів, їх диференціювання тісно пов'язані з успіхами дитини в оволодінні назвами кольорів та використанням їх відтінків. Називання їх загострює й уточнює відчуття кольорів, їх розрізнення за якістю, яскравістю і насиченістю.

Впродовж четвертого року життя удосконалюється і диференціація форми предметів. Дитина здатна розпізнати відповідні форми в орнаменті, візерунках тощо. Допомагає дитині групувати її враження від навколишніх предметів, узагальнювати їх, осмислено сприймати ці предмети слово дорослого. Тому для розвитку сприймання важливо, щоб дорослий поєднував безпосереднє ознайомлення дитини з предметами з їх словесним позначенням, вживанням еталонних назв ознак предметів, допомагаючи засвоювати сенсорні еталони.

Розвиток наочно-дійового мислення

Дитині четвертого року життя властиве наочно-дійове мислення. Вона розв'язує завдання в процесі виконання тих чи тих дій методом спроб та помилок. Тому те, що треба зробити, вона розуміє краще, коли дорослий супроводжує пояснення наочним показом дії, своїм прикладом її виконання. Словесні вказівки дорослого (придивіться, подумайте, як зробити краще), допомагають уникнути помилок, оскільки дитина ще не вміє обмірковувати послідовність дій, передбачати труднощі тощо.

У процесі подальшого виконання завдань дитина вже пригадує, які помилки зробила раніше, і не повторює їх. Правильне розв'язання певного завдання дитина може перенести на розв'язання нового аналогічного.

У період молодшого дошкільного віку в дитини розвиваються мисленнєві операції, зокрема:

- аналіз;
- синтез;

- порівняння;
- узагальнення;
- класифікація.

Дитина молодшого дошкільного віку може добирати предмети чи їх зображення до вказаних дорослим узагальнюючих слів (посуд, іграшки), причому не тільки у вигляді практичної дії, а й у формі мовної дії.

Виконуючи операцію узагальнення, дитина часто допускає помилки (приблизно в половині випадків), але наприкінці четвертого року життя кількість помилок значно зменшується. У рамках знайомого матеріалу дитина здатна засвоїти класифікацію зі словесним узагальненням. На четвертому році життя вона може класифікувати предмети самостійно і при цьому не орієнтуватися на зовнішню схожість предметів, а групувати їх за функціональними ознаками (ведмедик, лялька, м'ячик — щоб гратися).

Особливості розвитку процесів пам'яті

У молодшому дошкільному віці дитина накопичує досвід орієнтування в навколишньому середовищі. Завдяки цьому збагачується її пам'ять, яка характеризується мимовільністю та емоційною забарвленістю.

Дитина запам'ятовує те, що становить для неї безпосередній інтерес. Вона сама ще не ставить за мету щось запам'ятати, не вміє керувати процесами запам'ятовування і відтворення, особливо, якщо вимоги пригадати мають форму навчального завдання.

У дитини четвертого року життя домінує образна пам'ять: зорова, слухова, рухова. В цьому віці дитина з десяти запропонованих предметів (або їх зображення) може відтворити в середньому не більш ніж чотири. Ця обмеженість яскраво проявляється і в умовах запам'ятовування окремих слів. Дитина переважно запам'ятовує не більше ніж одне-два слова з десяти. Але яскраві, нові, незвичні предмети привертають увагу дитини й можуть залишити слід в її свідомості. Дитина краще запам'ятовує те, що:

- вражає її своєю яскравістю;

- може використовувати у своїх іграх, тобто те, чим вона може діяти.

Так, процесом запам'ятовування дорослі можуть керувати завдяки:

- використанню особливостей об'єктів в ігровій ситуації;
- залученню дитини до різних видів дитячої діяльності (малювання, конструювання, ліплення).

Це сприяє запам'ятовуванню властивостей предметів.

Розвиток репродуктивної уяви

У дитини четвертого року життя розвивається репродуктивна уява, тобто відтворювальна. Для створення уявного образу дитині буває достатньо найвіддаленішої схожості між тим, що вона сприймає, і попереднім її досвідом. Жвавість уяви дитини проявляється втому, наскільки швидко вона входить у роль під час гри. Під керівництвом дорослого створені в уяві образи дитина реалізує в грі й продуктивних видах діяльності. Дитина четвертого року життя вже може фантазувати (наприклад, про майбутній подарунок на день народження), уявляти об'єкти, яких у її досвіді ще не було, на основі прочитаного може подумки відтворювати закриті частини предмета на основі тих частин, які перебувають у полі зору.

Уява є основною для розвитку знаково-символічної функції мислення як якісно нового досягнення в розумовому розвитку дитини. Завдяки засвоєнню різномодальних засобів (вербальних, сенсорних тощо) вона оволодіває знаково-символічними системами в різних видах діяльності, зокрема в:

- ігровій — застосовується об'єктна заміщувальність (паличка може бути ложечкою, кубик — стільчиком), відтворюються стосунки між людьми (взяття ролі на себе);
- зображувальній — це перші спроби побудувати систему просторових координат, яка організовує створену на папері картину світу. Це поділ аркуша паперу на верх, середину і низ та відображення об'єктів на середині аркуша, упізнання (круг — сонечко) і засвоєння графічних штампів (лінія землі — лінія блакитного або зеленого кольору чи набір вертикальних

рисочок-травинок; лінія неба — лінія синього кольору або горизонтальний ряд із сонця, хмаринок, пташок чи місця і зірок);

- мовленнєвій — швидше, ніж в інших видах діяльності, виділяються різні категорії того, що заміщується (об'єкти, дії, якості, відношення) і фіксуються різними мовними елементами — словами, реченнями. Образи уяви у молодшого дошкільника надзвичайно яскраві, емоційно забарвлені. Тому дитина часто не може відокремити створені уявою образи від справжніх. Це накладає велику відповідальність на дорослих, зокрема у виборі казок, методів впливу на дитину тощо. Проте сьогодні погрози і залякування стали чи не єдиним засобом спілкування з дитиною.

Сюжетно-рольова гра як провідна діяльність

Важливе значення для розвитку дитини має сюжетно-рольова гра, під час якої вона бере на себе певну роль і підпорядковує їй свою поведінку. Сюжетно-рольова гра є провідною діяльністю у дошкільному віці. Вона наближає дитину до світу дорослих, моделюючи відповідні стосунки.

У сюжетно-рольовій грі впродовж четвертого року життя дитина:

- опановує основні ігрові вміння. З'являються уявні предметно-ігрові дії, вони все більше узагальнюються, наповнюються жестами і словом;
- створює умовну ситуацію і діє в її межах; використовує предмети-замінники;
- оволодіває рольовими діями.

Спільні ігри у молодших дошкільників переважають над індивідуальними та «іграми поруч», проте достатньої погодженості між учасниками ще немає і тривалість гри невелика.

Сюжети ігор в цьому віці постійно змінюються. Варто дитині побачити, як хтось з ровесників грається з якоюсь іграшкою, або згадати, як минулого разу, наприклад, прикрашали ялинку чи «навантажували дрова» на машину або якусь іншу дію, як вона припиняє розпочату гру і швидко забуває, у що гралася. Гра йде стрибкоподібно, один сюжет швидко змінюється на інший. В іграх яскраво проявляється нестійкість уваги дитини, її підвищена емоційна збудженість.

Навколишнє життя відтворюється в іграх нероздільно. Наприклад, зображуючи літак, дитина сидить на кубиках, тримає в руках ще один кубик та «гуде». Так злилися в одне образ літака, образ пілота, його дії та звук мотора. Так і не зрозуміло, що дитина відтворює у своїй грі. Така злитість образів у грі властива дитині також в інших видах діяльності, наприклад під час відтворення складних сюжетів малюнка або розповіді про щось.

Спільні дії дорослого з дитиною є основною умовою розвитку сюжетно-рольової гри. Дорослий демонструє дитині можливості перевтілення, беручи на себе роль рівноправного партнера по грі. Важливо, щоб дитина мала повну свободу власної ініціативи. Аби зберегти свій задум і успішно його реалізувати, дитина четвертого року життя потребує зовнішньої підтримки, контролю, застосування стимулювальних засобів. Це досягається шляхом перевтілення в ігровий образ, де поведінка регулюється роллю, яку взяла на себе дитина, і підтримується партнерами по грі.

Становлення самооцінки

Становлення образу Я дитини відбувається в процесі спілкування з іншими людьми та за сприятливих умов виховання, коли дорослі й однолітки доброзичливо ставляться до дитини, задовольняється її потреба у визнанні, позитивній оцінці. Негативний досвід спілкування спричиняє агресію, невпевненість у собі, замкнутість.

Здебільшого самооцінка чотирирічної дитини є суб'єктивною і завищеною. Вона привласнює всі позитивні та схвалювані дорослими якості, іноді навіть без розуміння їх змісту («Я сильний!», «Я сміливий!»). Завищена оцінка своєї особистості для маленької дитини є природним і закономірним явищем, своєрідним механізмом «особистісного захисту» тоді, коли хтось негативно оцінює її особистісні якості («злий, жадібний») або порівнює її поведінку з поведінкою іншої дитини.

Дорослий має підтримувати високу самооцінку дитини («Я хороший!»), їй обов'язково потрібні похвала і позитивна оцінка. При цьому варто висловлювати

позитивні почуття («Я радий, що ти послухав мене і прийшов додому», «Я вдячна, що ти допомогла мені полоти квіти»).

Якщо поведінка дитини спричиняє негативні переживання дорослого, треба повідомити їй про це («Мені неприємно, коли ти мене не слухаєш»). Для кращого розуміння дитиною себе і дорослого необхідно не лише розповісти їй про переживання дорослого, а й «озвучити» її власні почуття, показати готовність розділити їх («Я розумію, що тобі складно дістати м'ячик, але ж на прогулянці тобі захочеться ним погратися»; «Ти сумуєш за мамою, а твоя лялька сумує за тобою. Підемо пограємося з нею...»).

Під час обговорення поведінки дитини доцільно оцінювати не її особистість в цілому («ввічливий, добрий, лінивий»), а її конкретні дії та вчинки («Ти вчинила неввічливо. Привітайся з Оленкою»). Не можна говорити: «Ти погана, не привіталася»). Досягнення і вчинки дитини варто порівнювати не з досягненнями інших дітей, а лише з її власними успіхами і невдачами («Сьогодні не вийшло. Не в усіх одразу виходить. Завтра ти постарайся і намалюєш сонечко краще»).

Особливості розвитку довільності

Четвертий рік життя є початковим етапом розвитку довільності дитини — довільності її поведінки, діяльності та психічних процесів.

Емоційність дитини

Характерною особливістю дитини молодшого дошкільного віку є значна емоційна збудливість, нестриманість і нестійкість її емоцій. Емоції не тільки швидко виникають, а й швидко минають, змінюються на протилежні. Стан радості легко переходить у смуток і навпаки (ще не висохли сльози, а дитина вже безтурботно та весело грається). Дитина афективно реагує на ті події в своєму житті, що обмежують її імпульсивні бажання і прагнення. Тому потрібний особливий педагогічний такт, щоб відвернути дитячу увагу від недозволеного бажаного і переключити на те, що можна робити в подібній ситуації.

Розвиток уваги

Увагу молодшого дошкільника привертає все нове, яскраве і цікаве. У молодшому дошкільному віці увага дитини має такі особливості:

- підвищення стійкості мимовільної уваги;
- збільшення обсягу уваги.

Слово дорослого в молодшому дошкільному віці є засобом підтримання уваги дитини. Процес іде від мовних вказівок — на що саме слід звернути увагу — до виявлення бажання самою дитиною.

Гра та продуктивні види діяльності як засіб розвитку довільності

У дитини четвертого року життя поведінка має здебільшого імпульсивний, мимовільний характер, дії дитини безпосередньо спрямовуються її інтересами. Проте саме в цей період поступово формуються перші довільні дії, мета і мотив яких не збігаються. Однак самостійне виконання довільних дій можливе лише за умови, коли дія нескладна, а мотив близький до мети, тобто підтримується безпосереднім ігровим інтересом дитини. Наприклад, дитина може готувати іграшки для майбутньої гри. Цілеспрямований характер дій дитини є найважливішою ознакою четвертого року життя. У різних видах діяльності — грі, малюванні, конструюванні, а також у повсякденній поведінці — дитина починає діяти відповідно до поставленої мети, хоча через нестійкість уваги це не завжди їй вдається. В ігровій, зображувальній та конструктивній діяльності вона може чітко висловити своє бажання й словесно визначити мету своїх дій. Наприклад, виймати кубики з коробки і казати, що будуватиме башту. Однак визначення певної мети в цьому віці означає не уявлення про кінцевий результат, а лише усвідомлення дитиною свого бажання. Здебільшого самостійна реалізація дитиною поставленої мети пов'язана із труднощами. Часто зовнішні обставини відволікають її, а перші невдачі змушують змінити задум чи відмовитися від нього.

Дитина може гратися тривалий час (15 хвилин) не зупиняючись. Але ці успіхи властиві лише для ігрової діяльності, в інших видах діяльності дитина ще не здатна довго утримувати увагу особливо під час одноманітних дій. У цьому віці здатність до саморегуляції розвинена не повністю. Однак, граючись у пілота або

міліціонера, лікаря або продавця, дитина опиняється в умовах, які зовнішньо її обмежують. Граючись, вона прагне бути певним персонажем і вимушена стримувати себе тією роллю, якої вимагає гра і саме так дитина вправляється у вольовій витримці. У зображувальній діяльності і конструюванні дитина переходить до обдуманого зображення предметів, хоча засоби реалізації задуму ще недосконалі. У малюванні можливості дитини починають визначати графічні образи, уявлення про те, яким зображуваний предмет має бути на папері. Поступово кількість графічних образів зростає, відповідно розширюється і діапазон зображуваних предметів.

Керування діями дитини

Доки в дитини не розвинена довільна поведінка, потрібно допомагати їй керувати собою. Необхідно обов'язково підтримати готовність дитини самостійно взятися за справу, допомогти їй з успіхом завершити розпочате. Це — запорука її майбутньої ініціативності та самостійності. Дорослий безпосередньо керує діями дитини за допомогою вказівок до кожного етапу дії, заохочень, підбадьорень. Поділ дій на послідовні ланки, нагадування способів виконання завдання допомагає дитині організувати свої дії.

Успішність виконання дитиною довільних рухів забезпечує їх показ дорослим у поєднанні з прямим заохоченням до активного наслідування і відтворення. Лише на основі спільних дій з дорослими у дитини розвивається вміння самостійно доводити розпочату справу до кінця.

Поступово, під час оволодіння технікою дій, дитина стає сміливішою та самостійнішою. Цьому сприяє повсякденна практика. У чотири роки дитина вже може багато чого зробити сама, не чекаючи і не вимагаючи допомоги з боку дорослого.